

ELS CAMINS DE LA SERRA EN EL RECONeixEMENT MILITAR DE 1793-1800

Autoria: Miquel Àngel Escanelles Garau

Temàtica: els camins de muntanya

ÍNDEX

Índex	2
Abreviatures	3
Introducció	4
Metodologia emprada per a la recerca	5
Desenvolupament i resultats	7
1) Antecedents	7
2) Transcripció i estudi del reconeixement militar de 1793-1800.....	9
3) Estudi dels plànols que acompanyaven el RM-1793.....	12
4) Comprovació que el RM-1793 i els plànols formaven un sol conjunt.....	15
5) Fitxes dels principals camins de la Serra esmentats en el RM-1793.....	19
Conclusions.....	51
Referències bibliogràfiques	53
Annex d'imatges.....	55
Annex cartogràfic	Error! No s'ha definit el marcador.

ABREVIATURES

AH	Arxiu Històric
AIMB	Arxiu Intermedi Militar de Balears
AMC	Arxiu municipal de Calvià
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
BVD	Biblioteca Virtual de la Defensa
CEGET	Archivo Cartográfico de Estudios Geográficos del Centro Geográfico del Ejército
ECR	Escrivania de Cartes Reials
RM-1793	Reconeixement militar 1793-1800
Sign.	Signatura

INTRODUCCIÓ

La principal font d'informació sobre els camins de la serra de Tramuntana és la que ha estat elaborada pel Consell de Mallorca, inicialment a través del Fodesma i, després, pel Departament de Medi Ambient.

L'any 1993 el Fodesma va elaborar el *Catàleg dels antics camins de la Serra de Tramuntana*, el qual fou editat en forma de llibre. A partir de 1997 l'organisme esmentat, en col·laboració amb els ajuntaments, inicià l'elaboració dels catàlegs de camins dels termes municipals de Mallorca. Dels 20 municipis inclosos en la declaració de la Serra com a patrimoni de la humanitat, actualment només manquen els corresponents a Palma i Lloseta (i el d'aquest darrer està en procés d'elaboració). Calvià inicià les tasques d'un catàleg propi l'any 2019.

Els objectius d'aquest programa de catalogació de camins foren: «recopilar la documentació que hi havia per intentar aclarir la titularitat dels camins; recollir-ne informació sobre l'estat i el traçat, i sistematitzar la informació perquè sigui aprofitable per elaborar el planejament urbanístic i els inventaris de béns de les entitats locals» (AV, 2011: 54).

El present treball té per objecte aprofundir en el coneixement d'aquesta xarxa de camins de la Serra de Tramuntana mitjançant l'estudi i anàlisi d'una font que no ha estat considerada fins al dia d'avui.

Es tracta d'un document manuscrit sense títol de 201 fulls sense numerar que conté un reconeixement militar de l'illa de Mallorca que es pot datar entre els anys 1793 i 1800 i que es conserva a l'Arxiu Intermedi Militar de Balears (AIMB). Acompanyaven el manuscrit quatre plànols caracteritzats per un gran nivell de detall i respecte dels quals es pot afirmar que constitueixen la millor font cartogràfica existent entre el *Mapa de la Ysla de Mallorca* promogut pel cardenal Despuig de 1784 (escala aproximada 1:70.000) i el *Mapa Militar de España* elaborat pel *Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* l'any 1914 a escala 1:100.000.

Aquest reconeixement militar fet entre 1793 i 1800, d'ara endavant RM-1793, fou elaborat amb l'objectiu de prevenir una possible invasió de l'illa i conté una interessant informació relativa als camins datada a final del segle XVIII, època en la qual encara no s'havien construït les carreteres de la Serra amb les amplàries i traçats que avui coneixem.

Dels quatre plànols originals se n'han conservat dos totalment i un parcialment, i fins ara no havien estat relacionats amb el document manuscrit de l'AIMB, perquè en algun moment es varen separar i el conjunt va quedar desmembrat.

El present treball ha estat elaborat per Miquel Àngel Escanelles Garau, geògraf.

Palma, 19 de setembre de 2025

METODOLOGIA EMPRADA PER A LA RECERCA

- 1) En primer lloc, s'ha fet la transcripció i estudi del document manuscrit RM-1793 custodiat a l'AIMB.
- 2) Del document s'ha extret la informació relativa als camins de muntanya que es troben inclosos dins la zona de la Serra declarada patrimoni de la humanitat per la UNESCO i la seva zona de influència.
- 3) S'han analitzat els quatre plànols manuscrits conservats a l'Archivo Cartográfico de Estudios Geográficos del Centro Geográfico del Ejército (CEGET). Aquests plànols estan disponibles en línia a la Biblioteca Virtual de Defensa (BVD). D'aquests plànols s'ha extret la informació relativa a una sèrie de camins de muntanya que no es troben descrits en el RM-1793.
- 4) S'ha comprovat que el manuscrit i els plànols efectivament formaven originalment un sol conjunt de documents.
- 5) S'han identificat 28 camins per destacar, la major part dels quals han estat inclosos en els catàlegs de camins municipals elaborats pel Consell. Per a aquests camins s'han elaborat unes fitxes que contenen els apartats i camps següents:
 - A. IDENTIFICACIÓ:
 - Número i nom del camí.
 - B. LOCALITZACIÓ:
 - Municipis per on discorre el camí, llocs d'inici i de final, longitud.
 - C. MANUSCRIT DEL RM-1793:
 - S'indica la part del document en la qual es troba la descripció del camí i es transcriu. Es mantenen les grafies dels topònims originals i s'indiquen entre claudàtors els topònims normalitzats.
 - D. PLÀNOL DEL RM-1793:
 - S'indica el plànol en el qual es troba cartografiat el camí.
 - E. CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ:
 - S'indica si el camí s'inclou en un catàleg municipal i, en cas afirmatiu, se n'indica el codi.
 - Per als camins o trams de camins considerats de major interès s'aporta documentació nova obtinguda de fonts arxivístiques, bibliogràfiques o d'entrevistes orals.
 - F. OBSERVACIONS:
 - S'indica si el camí ha estat substituït per una carretera i altres consideracions.
- 6) S'han digitalitzat els camins descrits en el manuscrit o cartografiats en algun dels plànols conservats. Per donar més exactitud als traçats i sempre que ha estat possible, s'ha aprofitat el

traçat dels camins inclosos en els catàlegs de camins municipals de la Serra (recordem que són tots els que formen part de la declaració de patrimoni de la humanitat, excepte Palma i Lloseta).

Amb aquesta informació geogràfica s'han elaborat dos mapes on es cartografien els camins estudiats i s'identifiquen amb el seu número els camins esmentats en el punt anterior. Es tracta del mapa núm. 1: xarxa viària descrita o cartografiada (sud) i del mapa núm. 2: xarxa viària descrita o cartografiada (nord).

- 7) A partir de l'anàlisi del conjunt de la informació extreta del RM-1793 s'han elaborat unes conclusions.

DESENVOLUPAMENT I RESULTATS

1) ANTECEDENTS

Un conegut llibre del geògraf i historiador francès Yves Lacoste du per títol *La géographie, ça sert, d'abord à faire la guerre* ('La geografia, serveix, en primer lloc per fer la guerra') i és que els militars sempre ha estat capdavanters en el coneixement del territori, ja sigui del propi per planificar les estratègies de defensa més adequades, com del territori enemic per maximitzar les possibilitats d'èxit en cas de dur a terme una invasió.

A Mallorca han estat diverses les descripcions de l'illa dutes a terme pels governants o militars amb finalitats defensives i per fer un reconeixement de l'estat de conservació de les fortificacions, especialment de les costaneres. Aquestes descripcions s'inicien al segle XVI i fins al 1800 es poden destacar les següents:

- L'any 1579 s'elaborà una *Relation echa por Juan Burgues de todos los puertos, cabos, aguas y torres echas y por hazer en toda la marina de la ysla de de Mallorca*, que «és un informe de caràcter militar que fa referència a l'estat, a la (re)organització i millora de la defensa de l'illa» (Ginard *et al.*, 2019: 133).
- L'any 1585 el virrei Lluís Vich va reconèixer les torres de guaita i revisà els homes disponibles i el material de defensa dels diferents municipis (Rosselló, 1977).
- L'any 1594 fou elaborat un document i un mapa relatiu a la part central de la Serra de Tramuntana, lloc que havia de servir com a refugi de la població en cas d'una invasió turca (Ginard *et al.*, 2013).
- L'any 1597 Benet Verger va fer un reconeixement de l'estat de les torres de vigilància: *Memorial per los Honorables Senyors Jurats de les faltes que jo Benet Verger requisidor de las toras he trobat aquellas as ço es de Polença fins al cap Andaroquat* (ARM AH 1249).
- El 20 de novembre de 1682 fou redactada una *Relació de l'estat de les fortificacions de Mallorca i el seu defensa* (Espino, 2007: 269).

Durant la segona mitat del segle XVIII, estant Menorca ocupada pels anglesos, es temia una possible invasió de Mallorca per part de tropes enemigues, especialment angleses o russes. Això va fer que els reconeixements militars fossin cada vegada més nombrosos. Es destaquen els següents:

- El 1769 el tinent general Antoni d'Alós manava a Miquel Suares que fes una valoració de l'estat en què es trobaven les torres de l'illa (Aparicio, 2015: 151). És la *Descripción de la costa de esta isla*, document actualment desaparegut.

- El 1774 Miguel Gerz elaborà la *Brebe descripción de la Isla de Mallorca en que particularmente se expresa el estado de sus fortificaciones con las obras, y reparos convenientes a su mejor defensa* (Lloret, 2001).

Finalment, s'elaborà el document analitzat en el present treball, el RM-1793, el qual conté un reconeixement detallat dels ports i platges on es podrien produir desembarcaments d'enemics. I el que ens interessa més per al nostre objecte, una descripció dels camins que poguessin ser emprats pels invasors en l'atac a Palma, així com dels llocs que haurien de ser ocupats per les tropes amb la finalitat d'impedir els desembarcaments i la progressió dels enemics.

2) TRANSCRIPCIÓ I ESTUDI DEL RECONeixEMENT MILITAR DE 1793-1800

El document manuscrit núm. 8 conservat a l'AIMB no té títol i consta de vuit volums, que sumen 201 fulls sense numerar. Conté un reconeixement militar de l'illa de Mallorca (RM-1793) que es pot datar entre els anys 1793 i 1800.

El títol assignat per l'arxiu és el següent: *Orden de 19 de Agosto de 1793 para que se tomase un conocimiento exacto de los hombres útiles que residiesen en cada pueblo de este Reino desde 16 a 50 años y por nota de 50 a 60 y de 14 a 16, enterándose al mismo tiempo de las armas, piedras de chispa, balas y pólvora que hubiera, con especificación del estado / Marqués de Campo-Franco. [Palma]: [s.n.], 1793.*

Els vuit volums, de 32 cm, inclouen una carta i set parts, cosides per separat. A totes les parts hi figura la paraula *Copia* en blau. Són les següents:

Carta.- Censo de los hombres útiles en cada pueblo del Reino de Mallorca, así como armas (7 h.). Sign. E00 T18 29

Parte primera.- Reconocimiento del Puerto de Santa Ponsa y playas de Paguera por donde los enemigos puedan intentar un desembarco, dirección del camino que pudieran tomar para venir a la capital y posiciones que deberían tomar nuestras tropas para rechazarlos y para detenerlos (46 h.). Sign. E00 T18 30

Parte segunda.- Reconocimiento de Playa de Son Suñer en la bahía de Palma y del término de sus inmediaciones (11 h.). Sign. E00 T18 31

Parte tercera.- Reconocimiento de las bahías de Alcudia y Pollensa que por su extensión y por su fondo proporcionan puntos de desembarco (48 h.). Sign. E00 T18 32

Parte cuarta.- en el concepto de que haya necesidad de guardar la comunicación que tienen los llanos de Palma con el Puerto de Sóller para recibir los socorros que pudieran venir desde el continente (10 h.). Sign. E00 T18 33

Parte quinta.- Ideas sobre el plan de defensa de la Isla de Mallorca (28 h.). Sign. E00 T18 34

Parte sexta.- Cálculo sobre el tiempo que podrán tardar las tropas y la artillería de campaña en acudir a los puntos de desembarco (34 h.). Sign. E00 T18 35

Parte séptima.- La importancia de conservar los defensores de la isla a la altura en que está situado el Castillo de Bellver a 975 varas de distancia de la Plaza de Palma (17 h.). Sign. E00 T18 36

La carta està signada per Antoni Ignasi de Pueyo y Pueyo, marquès de Campofranco, militar agregat a l'estat major, datada a Palma el 5 d'octubre de 1793 i destinada a Manuel de Sentmenat-Oms de Santapau i de Cartellà, marquès de Castelladosrius, aleshores capità general de Mallorca.

L'elaboració del RM-1793 es va allargar almanco fins a l'any 1800, ja que en la part tercera del document manuscrit, que conté la descripció de la badia d'Alcúdia, s'afirma que el moll es va construir *el año próximo pasado de 1799*.

A la part quinta tenim l'acord que adoptà la Junta Militar encarregada de fer el reconeixement, el qual havia d'incloure:

[...] un reconocimiento exacto de los puertos, y playas por donde los enemigos pudiesen desembarcar; de los caminos por donde pudiesen venir en fuerza hacia la capital, y de los puestos y puntos más aparentes en que debiesen tomar posiciones nuestras tropas para rechazarlos al tiempo de los desembarcos y detener su progreso en la internación de la ysla...

L'equip que havia de fer aquest reconeixement estava format pels militars següents:

- Manuel de Pueyo y Díaz, tinent coronel enginyer ordinari. Encarregat dels temes de fortificació i defensa. Quan fou destinat a Maó, fou substituït per Bartolomé Reynaud.
- Manuel Bartolomé Reynaud y de la Parra, tinent coronel i enginyer segon.
- Tomás de Verí i Togores, capità de milícies.
- José Gallangos, alferes d'artilleria.
- Onofre Gomila, tinent de fragata, encarregat del reconeixement de la mar i dels seus sondeigs.

Una vegada transcrit i estudiat el RM-1793 s'ha extret la informació relativa als camins de muntanya que es troben inclosos dins la zona de la Serra declarada patrimoni de la humanitat per la UNESCO i la seva zona de influència. Les descripcions s'inclouen en els epígrafs que duen el títol *Reconocimiento*. Són desset camins i es contenen en les parts del manuscrit següents:

Núm.	Nom del camí	Part
1	Camí de carro de Peguera a Santa Ponça i al coll de sa Batalla	Primera
2	Camí de carro de Santa Ponça a Calvià	Primera
3	Camí de carro de Peguera a Calvià	Primera
4	Camí de carro de Calvià a Palma pel coll des Tords	Primera
5	Camí de carro de Calvià a Andratx pel coll Andritxol	Primera
6	Camí de ferradura de Calvià a Andratx per Son Fortuny	Primera
8	Camí de ferradura de Calvià a Andratx pel coll de n'Esteve	Primera
9	Camí de ferradura de Calvià a Puigpunyent per Son Martí	Primera
10	Camí de ferradura de Calvià al coll des Molí de Vent	Primera
13	Camí de carro de Pollença a Campanet	Tercera
14	Camí de Palma a Sóller	Quarta
15	Camí de ferradura de Valldemossa a Sóller	Quarta
16	Camí de ferradura de Bunyola a Orient	Quinta
17	Camí de ferradura d'Orient a Santa Maria	Quinta
18	Camí d'Orient a Alaró pel pas de s'Escaleta	Quinta
19	Camí d'Orient a Alaró per Solleric	Quinta
20	Camí d'Orient a Lluc per Coma-sema	Quinta

Taula 1. Relació de camins descrits en el RM-1793 i part del document en la qual apareixen

3) ESTUDI DELS PLÀNOLS QUE ACOMPANYAVEN EL RM-1793

Hi ha quatre plànols conservats al CEGET i disponibles en línia a la BVD que es poden relacionar amb el document manuscrit de l'AIMB. Són els següents:

Plano de parte de la Ysla de Mallorca que comprende desde el Puerto de Andraix hasta la Plaza de Palma en que se manifiestan los Puertos y Playas de la costa que proporcionan desembarcos para ser invadida la ysla por esta parte y los caminos, torrentes, alturas y gargantas que presentan posiciones a las tropas defensoras para contrarestar a los enemigos segun se expresa en la memoria de los reconocimientos militares que acompañan este plano. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-31

Escala [ca. 1:32.000], 1 llegua castellana [= 17,1 cm]. [1825]. 1 mapa muntat sobre paper; 60,5 x 65,2 cm en fulls de 69,9 x 74,2 cm. Manuscrit a plomí en tinta negra i il·luminat a l'aquarel·la en siena, verd i vermell. Orientat amb fletxa dins quadrant. Relleu ombrejat. Manuscrit sobre paper vegetal. Inclou una relació d'accidents geogràfics indicats per una clau numèrica. Indica camins, fortificacions i camps de cultiu. En el marge inferior esquerre du l'anotació: *Islas Baleares N 9, - Recibido en Julio de 1847 - Costó 90 francos*. La fitxa posa que la còpia fou enviada pel *Dépôt de la Guerre* francès per gestió de D. Francisco Coello.

Parte de la Ysla de Mallorca (1826 mayo 2). Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-26

Escala [ca. 1:33.000], 1 llegua castellana [= 17 cm]. 1 mapa muntat sobre paper i tela; 62,8 x 64,2 cm en fulls de 65 x 72 cm. Manuscrit, firmat, rubricat i signat a Madrid. A plomí en tinta negra i il·luminat a l'aquarel·la en siena, verd i vermell. Orientat amb fletxa dins quadrant. Relleu ombrejat i amb corbes de configuració. Manuscrit sobre paper vegetal. Inclou una relació d'accidents geogràfics indicats per una clau numèrica. Indica camins, fortificacions i camps de cultiu. Està signat per *Le Cap.^{ne} d'Etat Major, Harmois* i du la data *Madrid 2 mai 1826*.

Ile Maiorque / Le Capitaine d'Etat Major Harmois. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-26 (1) a

Escala [ca. 1:38.000]. *Echelle en Lieues d'Espagne de 17 1/2 au degré* [= 17,3 cm]. 1 mapa en 6 fulls: muntat sobre paper i tela; 126 x 222 cm en fulls de 63 x 74 cm. Manuscrit, firmat i rubricat. A plomí en tinta negra i il·luminat a l'aquarel·la en siena, verd i vermell. Orientat amb fletxa dins quadrant. Relleu ombrejat. Manuscrit sobre paper vegetal. Inclou una taula de signes convencionals: un punt vermell gros per a ciutats i pobles: *Bourgs, Villages*. Un punt vermell petit per a cases i castells: *Maisons de Campagne, Chateaux, demeures particulieres*. També indica camins, fortificacions i camps de cultiu. Està signat per *Le Capitaine d'Etat Major, Harmois* i no du la data.

Plano Geométrico de Parte de la Isla de Mallorca (1800). *Que comprende desde las faldas de la Sierra de la Burguesa hasta la Plaza de Palma; levantado con el objeto de manifestar la posición de un campo fortificado en las alturas de Bellver y sus inmediatas, segun se detalla en la Memoria que le acompaña de los reconocimientos Militares de la Ysla. Año de 1800. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-30*

Escala [ca. 1:5.700], 800 vares castellanes [= 11,8 cm]. Manuscrit a plomí en tinta negra i il·luminat a l'aquarel·la en gris, siena, blau i vermell. Muntat sobre tela (64,3 x 76,4 cm). Orientat amb fletxa dins la rosa dels vents amb cercle. Relleu ombrejat. Inclou una relació de les fortificacions i de les bateries indicades per una clau numèrica. Indica camins, camps de cultiu i masses forestals.

A la part quinta del manuscrit RM-1793, tenim l'acord que adoptà la junta militar encarregada de fer el reconeixement amb menció expressa que havia d'incloure plànols detallats, indicant els camins i accidents geogràfics tals com muntanyes, barrancs, zones humides o torrents:

[...] formando planos exactos y raciocinados que manifestasen dichos puntos, con noticia de los caminos, alturas, desfiladeros, profundidades, pantanos, torrentes, y demás necesario a dar un conocimiento el más exacto que fuese posible del todo, para en su consecuencia poder determinar el capitán general lo conveniente en la ocasión de que los enemigos intentasen hacer la invasión en la citada ysla.

En el punt quart de la mateixa part, es descriu el contingut dels plànols, es recalca que s'ha doblat la resolució respecte de la que tenia el mapa del cardenal Despuig i que s'ha comptat amb la informació de gent coneixedora dels noms de lloc de la zona:

Consecuente a estos reconocimientos y observaciones, ha levantado planos que representan con exactitud no solo los referidos puertos, playas y caminos sino que se manifiestan en ellos las cordilleras de montes, las alturas, las gargantas que forman estas, los torrentes, los predios y demás que corresponde a que se pueda formar una idea exacta de los terrenos, de derecha e izquierda de los citados caminos en el sentido de sus direcciones. Para ello determinó la Comisión que los planos se hiciesen con doble escala que el que formó de la Ysla el S^{or} Dⁿ Antonio Despuig con el objeto de que se manifestase con mas claridad cuanto comprenden. Se ha valido de hombres prácticos que le instruyesen de los nombres de las sierras, de las alturas, de los collados, y de los torrentes, y con arreglo a esto se han espresado con números, varios de estos objetos en los planos, para la inteligencia de las memorias que se han formado de estos reconocimientos militares.

Aquests plànols han estat analitzats i s'han digitalitzat els camins inclosos a la serra de Tramuntana. Alguns d'aquests camins no estaven descrits en el RM-1793. Concretament, són els onze camins següents i apareixen en els plànols indicats en la taula següent.

Núm.	Nom del camí	Plànol
7	Camí de Calvià a Andratx per Son Vic i sa Cova	I
11	Camí Reial des Port d'Andratx	I
12	Camí des Coll d'en Boix	I
21	Camí de sa Torre de sa Pedrissa	III
22	Camí de Muleta	III
23	Camí des Verger	III
24	Camí del Coll de Sóller al camí d'Orient a Lluc per Coma-sema	III
25	Camí de Bunyola a Valldemossa	III
26	Camí d'Orient a Alaró pel castell	III
27	<i>Camino de Leña</i> [camí de na Beiana]	IV
28	<i>Camino del Coll de la Creu</i>	I-IV

Taula 2. Relació dels camins destacats que apareixen en els plànols, però que no són descrits en la memòria

4) COMPROVACIÓ QUE EL RM-1793 I ELS PLÀNOLS FORMAVEN UN SOL CONJUNT

S'ha comprovat que el document manuscrit RM-1793 i els plànols conservats al CEGET i disponibles a la BVD formaven un sol conjunt.

Així el *Plano de parte de la Ysla de Mallorca* és el *Plano núm. I* de la memòria del reconeixement. Aquest plànol és el que representa els accidents geogràfics, els camins i les posicions en les quals s'han de situar les defenses de l'illa, entre Palma i el Port d'Andratx, i que són descrits a la *Parte Primera* del RM-1793. En la llegenda del plànol apareixen fins a 50 topònims precedits d'un número i els mateixos topònims són referenciats al text del manuscrit, amb indicació expressa del número que apareix en el plànol. Manquen en el text el número 16 *Puig den Revell*, el número 20 *Serra des Porcs* (repetit amb el número 25 que sí que hi apareix). El número 45 *Altura* és anomenat en el text *Son Cotoner de Vall*.

El plànol *Parte de la Ysla de Mallorca* (1826 mayo 2) és una còpia de l'anterior, feta i signada pel capità Harmois. Difereix el títol, del qual desapareix la paraula *Plano*, i el títol de la llegenda canvia d'*Explicacion* a *Explicaciones*. Els 50 topònims es mantenen amb mínimes variacions (*Ferrá* apareix accentuat en el número 30 i també *l'Olivaret Espès* en el número 39). Altres canvis que es poden esmentar són el dibuix de les corbes de nivell i una major intensitat de les ombres dels relleus i la representació dels camps de conreu d'una manera més quadriculada. També hi ha alguns errors en els topònims (*Sa Porasa* en lloc de *Sa Porrassa*). Un detall significatiu és que localitza correctament el núm. 17 *Castellot de na Morisca* i el núm. 18 *Puig de na Rosa*, que no apareixen en el *Plano de parte de la Ysla de Mallorca*.

El *Plano núm. II* referenciat al manuscrit està desaparegut. Complementava la *Parte Segunda Reconocimiento de la playa de Son Suñé en la bahía de Palma*.

El *Plano núm. III* referenciat al manuscrit fou copiat parcialment pel capità Harmois en el plànol titulat *Ile Maiorique*. És el que recollia els accidents geogràfics, els camins i les fortificacions de la *Parte Tercera* i *Parte Cuarta* de la memòria, que abasta les badies de Pollença i d'Alcúdia i la franja de terreny que s'estenia cap a Inca i Palma, com s'indica en el text:

Se tratará primero de cuanto pertenece a la bahía de Alcudia y sus caminos hasta los llanos de Palma; y enseguida se expondrá lo correspondiente a la bahía de Pollensa, y sus comunicaciones a la misma Capital, refiriéndonos al plano que lleva el nº III.

Els límits del plànol *Ile Maiorique* venen marcats per Palma, s'Esgleietta, talaia de Valldemossa, cap de Muleta, Sóller i Alaró. És a dir, no hi apareix la zona de les badies de Pollença i Alcúdia, ni la zona que s'estén entre sa Pobla i Inca, ni la que va de Sencelles a Santa Eugènia, ni la de Santa Margalida a Inca passant per Llubí, que sí que són descrites en el RM-1793.

Al contrari que en el *Plano núm. I* copiat per Harmois, en el *Plano núm. III* no hi apareixen les fortificacions que apareixen numerades en el text del manuscrit, tan sols els topònims. Aquests es recullen en la taula següent:

Número	Topònim	Part
14	<i>El Cabas</i>	Tercera
15	<i>Refal</i>	Tercera
40	<i>Las Comas de Bandedat</i>	Quarta
40	<i>Puig den Revellar</i>	Quarta
41	<i>Las Rotas den Amat</i>	Quarta
42	-	Quarta
43	<i>Puig de la Mata de Mitx Dia</i>	Quarta
44	<i>Puig de Banasa [Bennàsser]</i>	Quarta
45		Quarta
46		Quarta
47	<i>Puig de Castellet de Buñola</i>	Quarta
48	<i>Puig de Son Garcias</i>	Quarta
49	<i>Puig den Revellar</i>	Quarta
50	<i>Puig de sa Mola de Hono</i>	Quarta
50	<i>Coll de Son Rolland [Son Rutlan]</i>	Quarta
51	<i>Puig del Raitx [Reig] de Son Perot</i>	Quarta
52	<i>Las Comas [Comunes] de Buñola</i>	Quarta
53	<i>La Comuna de Orient</i>	Quarta
56	<i>Puig de sa Mola de Hono</i>	Quarta
57	<i>El Peñal del Vents de Son Creus</i>	Quarta
58	<i>Peñal de Honó</i>	Quarta
59	<i>Peñal de las Comunas de Buñola</i>	Quarta

Taula 3. Topònims del manuscrit del RM-1793 que apareixen en el Plano núm. III

Al plànol hi apareixen algunes anotacions que semblen afegides amb posterioritat i que són còpia literal del text del manuscrit. Per exemple la *Costeta de la Basa de Camporró* [can Porro] y *Casas del Cabas*.

El *Plano núm. IV* referenciat al manuscrit és el plànol titulat *Plano geométrico de parte de la isla de Mallorca*. A la llegenda del plànol es fa referència a la *Memoria que le acompaña de los reconocimientos Militares de la Ysla* i al cantó superior dret es pot observar parcialment l'anotació *Núm. IV*.

Les referències als plànols contingudes en el manuscrit RM-1793, els noms dels plànols consultats a la BVD, l'àmbit geogràfic representat i l'autor es relacionen en la taula següent:

Núm.	Nom del plànol de la BVD	Àmbit geogràfic	Autor
I	<i>Plano de parte de la Ysla de Mallorca</i>	Palma-Port d'Andratx	Desconegut
I	<i>Parte de la Ysla de Mallorca</i>	Palma-Port d'Andratx	Capità Harmois
II	Desaparegut	Palma-Platja de Son Sunyer	Desconegut
III	<i>Ile Maiorque</i>	Palma-Talaia de Valldemossa-Port de Sóller- Badia de Pollença-Badia d'Alcúdia-Palma	Capità Harmois
IV	<i>Plano geométrico</i>	Palma-Cala Major	Desconegut

Taula 4. Equivalència dels plànols referits en el RM-1793 amb els plànols de la BVD

El capità Harmois

Es considera d'interès aportar algunes notes sobre el capità Harmois, ja que gràcies a aquest militar francès tenim una representació —encara que sigui parcial— del contingut del *Plano núm. III*, així com una còpia del *Plano núm. I*.

El nom complet era Louis-François-Joseph Harmois. Va néixer a Nantes l'any 1797 i morí a Madrid l'any 1846. Era fill d'un capità enginyer militar i, per la informació continguda en els anuaris militars, sabem que el 1816 es llicencià al Politècnic, el 1819 entrà com a alumne supernumerari a l'Escola d'aplicació d'Estat Major, el 1820 fou nomenat sotslloctinent alumne titular i el 1823 fou enviat com agregat militar —és a dir, com a espia— a l'ambaixada francesa a Madrid. En principi, estigué encarregat d'elaborar un mapa de la capital d'Espanya. El 1824 ascendí a lloctinent. És en aquesta època quan va fer les còpies dels plànols continguts en el RM-1793 i les envià a París, ja que va signar com a capità el plànol *Parte de la Ysla de Mallorca* el 2 de maig de 1826.

A diferència de la major part d'agregats militars que hi estigueren temporades curtes, Harmois desenvolupà la major part de la seva carrera diplomàtica i militar a Madrid. En l'etapa final ocupà diferents càrrecs a França i tornà a Espanya el novembre de 1839 (Azan, 1907: 40-41).

5) FITXES DELS PRINCIPALS CAMINS DE LA SERRA ESMENTATS EN EL RM-1793

IDENTIFICACIÓ

Número: 1

Nom: camí de carro de Peguera a Santa Ponça i al coll de sa Batalla

LOCALITZACIÓ

Municipi: Calvià

Inici: Peguera

Final: coll de sa Batalla

Longitud: 11.415 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)

Para hacer esta unión [de Peguera a Santa Ponça] podrán valerse del camino que desde las playas se dirige a aquel puerto costeano el mar; pero siendo este camino estrecho, escabroso y cubierto de arboleda la mayor parte, lo natural será que lo emprendan tomando el camino de carros que desde las mismas playas va a unirse con el de Santa Ponsa [Santa Ponça] antes de llegar al collado de las Batallas [coll de sa Batalla]. Este camino de las playas pasa por los llanos que median entre los predios de Son Vich [Son Vic] y Torà [Torà] vuelve por entre este, y el de Sa Barraques [ses Barraques] se dirige por cerca del torrente que baja de Calvià [Calvià], que deja a la izquierda, y la Serra des Porcs nº 25 que queda a la derecha; atraviesa el torrente en el llano de Santa Ponsa [Santa Ponça] y de allí sube al Coll de las Batallas [coll de sa Batalla].

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí coincideix en alguns trams amb els camins catalogats de Calvià número 7 (ses Barraques-Torà) i número 10 (torrent de Santa Ponça).

En l'Estudi dels camins de Calvià (1995) hi apareixen amb els números 22 i 23, respectivament, i consten de titularitat pública (AMC).

OBSERVACIONS

A l'època estudiada hi havia un camí de ferradura costaner, però el camí de carro feia una gran voltera per la part interior.

El camí de ses Barraques a Torà formava part del camí Reial que comunicava Palma amb Andratx.

El setembre de 2016, l'Ajuntament de Calvià va iniciar un expedient administratiu per recuperar l'ús públic d'una part del camí.

Un tram del camí ha estat substituït per la carretera Ma-19.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 2**Nom:** camí de carro de Santa Ponça a Calvià**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Calvià**Inici:** Santa Ponça**Final:** Calvià**Longitud:** 10.479 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)**

El camino desde Santa Ponsa [Santa Ponça] a Calviá [Calvià] va por los llanos de aquellas inmediaciones entre el Puig de Zaragoza [puig d'en Saragossa] nº 2 que está a la derecha y la Sierra des Porcs nº 25 que está a la izquierda, y de allí hacia el predio de cas Cormé [Can Cosme]. Antes de llegar a él se divide en dos ramos de los cuales el de la izquierda sube por las faldas del Puig den Baset [puig d'en Basset] nº 26, que deja a su derecha; sobre la izquierda deja luego a Sas Barracas [ses Barraques] y el torrente que baja de Calviá [Calvià], y costeanado a este sigue hasta el pueblo.

El ramo de la derecha pasa por el predio de Cascormé [Can Cosme] ya citado; de allí va al de Son Pieras [Son Pieres] y se dirige a Calviá [Calvià].

PLÀNOL DEL RM-1793: I**CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ**

El camí coincideix en alguns trams amb els camins catalogats de Calvià número 8 (molí Nou de Son Colomar), 9 (ramal de Son Pillo) i 11 (Son Bugadelles-Calvià).

En l'Estudi dels camins de Calvià (1995), el camí número 8 hi apareix amb el número 24 i consta que és de titularitat pública (AMC).

OBSERVACIONS

El tram est (*ramo de la derecha*) ha estat substituït per la carretera Ma-1014.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 3**Nom:** camí de carro de Peguera a Calvià**LOCALITZACIÓ**

Municipi:	Calvià
Inici:	Peguera
Final:	Calvià
Longitud:	1.391 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)

El camino que sale de las playas de Paguera [Peguera], se dirige por el llano que hay entre las alturas nombradas, Serral den Castañet [serral d'en Castanyer] nº 23, que deja a la izquierda y el Puig des Morros [puig des Moros] nº 22, que cae a la derecha; atraviesa luego el torrente que baja de Son Vich nou [Son Vic Nou] y sube por las faldas del Puig de la Plata de Sas Barracas [puig de la pleta de ses Barraques] nº 24 que deja a su izquierda; sigue por el llano de Sas Barracas [ses Barraques] baja al torrente que va desde Calvià [Calvià] a Santa Ponsa [Santa Ponça] lo atraviesa, y se une con el ramo de camino de la izquierda que va a desde Santa Ponsa [Santa Ponça] a Calvià [Calvià].

PLÀNOL DEL RM-1793: I**CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ**

El camí coincideix en alguns trams amb el camí catalogat de Calvià número 7 (ses Barraques-Torà).

OBSERVACIONS

El camí de ses Barraques a Torà formava part del camí Reial que comunicava Palma amb Andratx.

El setembre de 2016 l'Ajuntament de Calvià va iniciar un expedient administratiu per recuperar l'ús públic d'una part del camí.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 4**Nom:** camí de carro de Calvià a Palma pel coll des Tords**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Calvià, Palma**Inici:** Calvià**Final:** Establiments**Longitud:** 15.648 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)**

Este camino saliendo de Calvià [Calvià] se dirige por el predio de Son Roigt [Son Roig] por la izquierda de Son Boronat, predio de la casa de Sa Forteza [Safortesa] (véase el plano) por entre Benatiga [Benàtiga] que deja a su derecha y los Puig de Rotas de la viña [puig de les rotes de la Vinya] nº 33, altura del Torrent de la Arena [torrent de l'Arena] nº 34 y el Puig de las Rocas Llisas [puig de les Roques Llisas] nº 35. Todos a su izquierda por bajo del Hostal que deja a su derecha, por la misma casa del predio de Valldurgent propio de la casa de Brondo; por el collado des Tors [Tords] nº 36; va descendiendo por el predio de Son Camps bajo las alturas de Ses Mariainas [ses Mariaines] nº 37 que deja a su izquierda por el predio y riera de Son Cotoné [Son Cotoner], por el de Son Gual que deja a su izquierda, por el predio de Son Beyá [Can Beia] de los Nuevos Establecimientos [Establiments] ya en la llanura, y últimamente por las inmediaciones del convento de la Real que deja a su izquierda.

PLÀNOL DEL RM-1793: I**CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ**

-

OBSERVACIONS

El camí ha estat substituït per la carretera Ma-1016.

IDENTIFICACIÓ

Número: 5

Nom: camí de carro de Calvià a Andratx pel coll Andritxol

LOCALITZACIÓ

Municipi:	Calvià
Inici:	Calvià
Final:	Andratx
Longitud:	9.057 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)

Los caminos que podrán tomar para dirigirse a la villa de Andraitx [Andratx], son el de carros que desde Calviá [Calvià] baja al predio de Son Vich nou [Son Vic Nou] y llanos de Paguera [Peguera], y subiendo al collado de Andrichol [coll d'Andritxol] formado por los Puig de Garrafa nº 46, y el Puig des Pahé [puig des Paller] nº 47, baja a la citada villa y a su puerto.

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí coincideix en alguns trams amb els camins catalogats de Calvià número 53 (sa Talaia) i d'Andratx número 1 (Vell d'Andratx a Palma / coll de Son Fortuny / coll Andritxol) i número 46 (carretera Vella d'Andratx a Palma / coll Andritxol).

OBSERVACIONS

El camí formava part del camí Reial que comunicava Palma amb Andratx.

IDENTIFICACIÓ

Número: 6

Nom: camí de ferradura de Calvià a Andratx per Son Fortuny

LOCALITZACIÓ

Municipi: Calvià, Andratx

Inici: Calvià

Final: Andratx

Longitud: 5.363 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)

El de herradura que pasa por el predio de Son Fortuñy [Son Fortuny], propio del Marqués de la Romana, y que se dirige después al collado de Andrichol [coll d'Andritxol] ya citado.

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí coincideix en alguns trams amb el camí catalogat de Calvià número 62 (Palma a Andratx pel coll de s'Alemany).

OBSERVACIONS

El camí formava part del camí Reial que comunicava Palma amb Andratx.

IDENTIFICACIÓ

Número: 7

Nom: camí de Calvià a Andratx per Son Vic i sa Cova

LOCALITZACIÓ

Municipi: Calvià, Andratx

Inici: camí de carro de Santa Ponça a Calvià (2)

Final: camí de ferradura de Calvià a Andratx per Son Fortuny (6)

Longitud: 8.793 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí coincideix en alguns trams amb els camins catalogats de Calvià número 38 (es Capdellà a Peguera), número 45 (puig de s'Hort a Torà) i número 59 (sa Cova).

OBSERVACIONS

Segons el plànol, el camí passa per *So Vich nou* [Son Vic Nou] i *So Vich* [Son Vic Vell]. No es cartografia sa Cova.

Una altra alternativa era el camí de ferradura que passava per Camp de Mar, avui substituït quasi totalment per la carretera Ma-1020, descrit així en el manuscrit:

[...] el de herradura que pasando por el predio de Campo de Mar, propio también del Marqués de la Romana, sube por las alturas de la costa de mar, y baja en derecha al puerto de Andraitx y punto llamado de Sas Cobas [ses Alcoves].

IDENTIFICACIÓ

Número: 8

Nom: camí de ferradura de Calvià a Andratx pel coll de n'Esteve

LOCALITZACIÓ

Municipi: Andratx-Calvià

Inici: Calvià

Final: Andratx

Longitud: 11.712 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE PRIMERA)

Últimament el que desde Calviá [Calvià] que también es de herradura, pasa por las inmediaciones del predio llamado de Son Alfonso, propio del Conde de Formiguera, y el de Candellá [es Capdellà], y subiendo el collado den Esteva [coll de n'Esteve], formado por el Puig de Galatzó [puig de Galatzó] nº 48 y del de Garrafa nº 46 baja a la misma villa de Andraitx [Andratx].

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Calvià número 2 (carretera Vella des Capdellà a Andratx) i d'Andratx número 6 (coll de n'Esteve / coll d'en Torres / coma Major).

OBSERVACIONS

Un tram del camí ha estat substituït per la carretera Ma-1031.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 9**Nom:** camí de ferradura de Calvià a Puigpunyent per Son Martí**LOCALITZACIÓ**

Municipi:	Calvià, Puigpunyent
Inici:	carretera de Calvià-es Capdellà
Final:	Puigpunyent
Longitud:	9.733 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE SEGUNDA)

La villa de Calviá [Calvià] no tienen camino carretero para comunicarse directamente con la de Puigpuñent [Puigpunyent], y así los enemigos no podrán ir en fuerza a apoderarse de ella. Podrán sí, enviar algunas de sus tropas por el camino de herradura que va por el torrente de Malcompañó [torrent de Galatzó] por San Martin [Son Martí] y por sa Coma, hasta el Gran [Grau] que es una pequeña parte de la población de Puigpuñent [Puigpunyent].

PLÀNOL DEL RM-1793: I**CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ**

El camí apareix al catàleg de Calvià número 6 (torrent de Galatzó) i 17 (Vell de Galilea per Son Martí) i al catàleg de Puigpunyent número 5 (es grau de Son Martí / de Puigpunyent a Calvià).

S'inclou com a número 7 *Camino del Grau de Son Martí* en la llista de camins públics elaborat el mes d'abril de 1848: *Itinerario General de los caminos existentes en el territorio de dicho pueblo* [Calvià] (AMC).

OBSERVACIONS

Alguns trams del camí han estat substituïts per la carretera Ma-1032.

IDENTIFICACIÓ

Número: 10

Nom: camí de ferradura de Calvià al coll des Molí de Vent

LOCALITZACIÓ

Municipi: Calvià, Puigpunyent

Inici: Calvià

Final: coll des Molí de Vent

Longitud: 6.752 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (*PARTE SEGUNDA*)

Hay otra senda, aunque muy áspera, desde Calviá [Calvià] a aquella villa, y por donde se acorta el camino. Esta pasa por una garganta estrecha, y muy pendiente, formada por las alturas llamadas de la Vall Negra al norte de Calviá [Calvià].

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Calvià número 13 (camí de la Vall Negra / Son Font) i al catàleg de Puigpunyent número 8 (camí de Puigpunyent a Calvià).

OBSERVACIONS

El camí forma part de la Ruta de Pedra en Sec GR-221.

IDENTIFICACIÓ

Número: 11

Nom: camí Reial des Port d'Andratx

LOCALITZACIÓ

Municipi: Andratx

Inici: Andratx

Final: Port d'Andratx

Longitud: 4.699 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

-

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg d'Andratx número 2 (camí Reial des Port / camí de Morella).

OBSERVACIONS

Un tram ha estat substituït per la carretera Ma-1.

IDENTIFICACIÓ

Número: 12

Nom: camí des Coll d'en Boix

LOCALITZACIÓ

Municipi: Andratx

Inici: Carretera Ma-1

Final: coll d'en Boix

Longitud: 1.742 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

-

PLÀNOL DEL RM-1793: I

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg d'Andratx número 36 (camí des Coll d'en Boix).

OBSERVACIONS

En el *Plano I* el camí s'interromp a la proximitat del coll d'en Boix i no arriba al poble d'Andratx.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 13**Nom:** camí de carro de Pollença a Campanet**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Pollença, Campanet**Inici:** Pollença**Final:** Campanet**Longitud:** 14.263 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE TERCERA)**

Saliendo de Pollenza [Pollença] pasa este camino por una garganta que forma por su izquierda el Puig de la Virgen de Pollenza [puig de Maria], y por la derecha la altura nombrada Costa de Camp Mos [Can Mos] nº 32.

Estando ya el camino fuera de esta garganta pasa por Can torrapau [Can Toni Pau], que deja a la izquierda. Tira a la derecha, y pasa por debajo del predio de Camp Gatullas [Can Gatul·les] que está a su derecha y en la falda del Puig de este nombre.

Prosigue por una cañada que forma la falda del Puig de Sureda [puig de Can Sureda] a la derecha, y un pinar de CampSureda [Can Sureda] a la izquierda.

Por debajo del Puig de Camp Sureda [puig de Can Sureda] y las casas de Sureda de Vall [Can Sureda d'Avall], que están a la derecha, dejando a la izquierda las casas de Llopar [Son Llompart].

Continua por debajo del mismo Puig de CampSureda [puig de Can Sureda], que está a la derecha, dejando a su izquierda el llano de Cana Sartell [Ca n'Aixertell] en que hay varias casas.

Sigue por debajo del Puig de Can Tarrasa [Can Terrassa] que está a la derecha, y deja a la izquierda las casa de Can Faba [Can Fava].

Pasa por la garganta formada por el monte de Camp Sión [Can Cion] que está a la derecha, y en cuya falda se halla el predio de Camp Sión [Can Cion], y por el monte de Camp Guilló [puig de Can Guilló] que está a su izquierda.

De allí pasa por el Hostalet que está sobre el mismo camino. Sale al llano de Casellas [Caselles] que tiene a su izquierda el Puig de Casellas [cuculla de Caselles] nº 33, y por la derecha los predios de Casellas [Caselles] y de Masana [Maçana].

Continúa por entre las casas del Fangar que están a la izquierda y el pequeño Puig de la Meseta [puig des Camp d'Avall] nº 34, que están a la derecha saliendo al llano de Camp de Vall [camp d'Avall].

En este llano de camp de Vall [camp d'Avall] están a la derecha los caseríos o predios llamados Masana [Maçana], Biniatró y Barreta [Can Vareta] y por la izquierda sigue el Puig de Fangar.

Va por debajo del Puig de San Miguel [puig de sant Miquel] nº 35 que está a su izquierda, y por la derecha queda el predio llamado Gavellí [Gabellí].

Pasa por el puente que hay sobre el torrente llamado San Miquel [Sant Miquel], y por el puente inmediato a este que está sobre el torrente llamado de Bonave [Monnàber]. Los dos torrentes se unen en el primero de dichos puentes.

Sigue después a una llanura de corta extensión en las inmediaciones de Son Garau que deja a la derecha.

Pasa después por bajo de la villa de Campanet que está a su izquierda, dejando a su derecha unos llanos arbolados.

PLÀNOL DEL RM-1793: III (DESAPAREGUT / NO COPIAT)

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Campanet número 3 (camí Reial de Pollença / Sant Miquel / camí Blanc) i al catàleg de Pollença número 26 (Vell de Campanet / camí de ca n'Aixertell).

OBSERVACIONS

Un tram del camí ha estat substituït per la carretera Ma-2200.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 14**Nom:** camí de Palma a Sóller**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Bunyola, Sóller**Inici:** camí de Raixa**Final:** Sóller**Longitud:** 19.411 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE CUARTA)**

El expresado camino, dejando las llanuras se introduce en la parte montañosa por entre las alturas de su derecha nombradas las comas de Vendejat [coma des Bandejats], numº 40, que es un estribo del Puig llamado las rotas den Amat [rotes de n'Amat] numº 41; y las alturas de su izquierda dichas el Puig de sas Viñas [puig de ses Vinyes], numº 42, que caen sobre el predio de la Alqueria de Vall [s'Alqueria d'Avall], propio de la casa de Pisá en Palma. Antes de entrar en este estrecho deja a su derecha las alturas de Calvet [Caubet], donde se halla el predio de este nombre, y que están antes de encontrar las comas de Vendejat [coma des Bandejats].

En las inmediaciones del predio de sa Anqueria de Vall [s'Alqueria d'Avall] se divide el camino en dos; el de la izquierda sube por el collado formado por el Puig de la mata del midia [puig de la mata del Migdia], numº 43, que entra a su izquierda, y por el de la derecha llamado el Puig den Banasa [puig d'en Bennàsser] numº 44. Va a encontrar los predios de Viniforani Vell [Biniforani Vell] y Viniforani nou [Biniforani Nou]; pero antes de llegar a ellos se unen tanto las montañas colaterales, que el paso por ellas se llama el Estret. Pasados estos dos predios llega a unirse con el ramo de la derecha en las inmediaciones del Hostalet.

Este ramo o camino de la derecha, separándose del que toma por la izquierda en las inmediaciones del predio de Anqueria de Vall [s'Alqueria d'Avall], pasa por cerca del predio de Alfavia [Alfàbia] propio de la casa de Son Forteza [Safortesa] en Palma; que le deja a su derecha. Sube por debajo del puig de Ballenar [puig d'en Revellar (?)] nº 45, que también deja a su derecha, y de allí vá al Hostalet, en cuyas inmediaciones se junta, como se ha dicho con el ramo de la izquierda.

Ya unidos los dos, va subiendo hasta llegar al collado llamado de Soller [coll de Sóller], que le forman la serra de esteiet [serra des Teix], por la izquierda, y el Puig del torrent del Diable nº 46, por la derecha.

Pasado este collado, va descendiendo el camino por entre montes altos a derecha e izquierda, y va bajando como legua y media se introduce en la villa de Sóller.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 34 (camí de Sóller), número 93 (Vell de Sóller) i de Sóller número 9 (camí de Ciutat / camí des Coll / Vell de Ciutat / Vell de Palma). El tram de Biniforani apareix al catàleg de Bunyola amb el número 82 (camí de Biniforani). No està catalogat el tram entre Biniforani Vell i s'Hostalet.

Durant l'època medieval, Biniforani es repartia entre un conjunt de pobladors i en la documentació es troben diverses referències a vies públiques. N'és un exemple la de l'11 de gener de 1268, segons la qual s'estableix un tros de terra amb olivar, figueres i vinya al terme de Bunyola. Entre les confrontes se cita el camí públic que va a Biniforani (Rosselló Lliteras, 2000: 73).

I el 16 març de 1269, en la permuta d'un tros de terra ermàs i sementer, s'esmenta com a confronta el camí de Biniforani a Sóller: *camino de Beniforani per quo tenditur apud Soler*. ARM ECR 347 f. 51r.

La concentració de la propietat experimentada a partir del segle xv, quan tota la vall passà a mans de la família Pardo i, després, a la família Cavalleria, propicià la manca de referències als camins públics que travessaven la finca, amb l'excepció del camí Reial de Palma a Sóller.

OBSERVACIONS

Diversos trams del camí han estat substituïts per la carretera Ma-11.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 15**Nom:** camí de ferradura de Valldemossa a Sóller**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Valldemossa, Deià, Sóller**Inici:** Valldemossa**Final:** Sóller**Longitud:** 36.591 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE CUARTA)**

Este camino de herradura desde Valldemosa, pasa por el predio llamado la Torre [la Torre] y ermita mayor [ermita de Valldemossa], que deja a su izquierda. Se dirige a Son Galceran que deja a su derecha, y de allí por entre los predios de Son Vent y Trinidad [Miramar] pasa á Son Gallart [Son Gallard] en donde se divide en dos, el de su derecha pasa por el predio de Son Rolland [Son Rutlan], y el collado de este nombre, y por una bajada muy escabrosa y precipitada se dirige al Moli [es Molí], en la inmediación de la villa de Deyá [Deià]. El de la izquierda va al predio Son Marroix [Son Marroig] que deja a su izquierda; de allí pasa al predio de Padrisas [sa Pedrissa], de donde se dirige al Moli [el Molí], y se une con el anterior. Esta parte de camino es más transitable que el anterior.

Desde el Moli [el Molí] atravesando dos barrancos y formando continuos retornos pasa el camino a Deyá [Deià], desde donde sigue hasta el predio de Can Capitá [Can Capità], en cuya inmediación se divide en dos; el de la derecha, que es el más áspero, se dirige por terreno sumamente pedregoso y áspero; sube al predio de Casa Nova, que deja a su derecha, y de allí por Can Prom [Can Prohom] y Castelló, que deja a su izquierda, pasa a Heretat [s'Heretat].

El de la izquierda que sale de la inmediación de can Capitá [Can Capità] va a Son Beltran y próximo a Lluchalcari [Lluchalcari] y can Terreta pasa a can Sordo [Cas Sord] y can Bleda de donde se dirige a unirse con el anterior en Heretat [s'Heretat], baja de allí por can Xorc y Son Argelats [So n'Angelats] y por el llano llega hasta Soller [Sóller].

Entre los predios ya citados de can Sordo [Cas Sord] y can Bleda se aparta sobre la izquierda otro camino hacia Sóller, el cual pasa por entre los predios de can Peixet [Cas Peixet] y Aviños [Muleta de Cas Avinyons]; de allí por las inmediaciones de cal Hereu [Muleta de Ca s'Hereu] baja a can Grau [can Garau], de donde sigue por el llano, a orillas del torrente, hasta Soller [Sóller].

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Valldemossa número 52 (camí de s'Ermita), de Deià número 5 (camí de Valldemossa), número 15 (Deià a Sóller) i número 9 (camí des Grau / de Son Coll / camí de Castelló) i al catàleg de Sóller número 1 (Castelló / Sóller a Deià / Deià / camí des Rost), número 5 (Castelló) i número 8 (camí Reial per on es va de Sóller a Deià / camí Reial per on es va a Valldemossa).

La variant est de Valldemossa a Deià per Son Rutlan és descrita parcialment per l'Arxiduc:

Desde el Molí asciende el empinado valle un camino empedrado en escalones que, como ya hemos dicho, conduce a Son Rullan dejando a la derecha la casa de Can Borràs perteneciente a aquél, en mitad del valle, [...] (Arxiduc, 1991: VIII, 139).

La variant no ha estat documentada per la informació arxivística, però la gent gran de Deià encara deixà testimoni del seu ús en una sèrie d'entrevistes fetes l'any 2019. En concret, s'hi referí Macià Marroig Bauçà (a) des Clot (1930).

A ses Cases Noves hi havia aquest camí que se'n va d'aquí des Molí per amunt... qui... qui anava cap a Son Rutlan i anava a enlaçar... anava... cap a son... de Son Rutlan per sa font se n'anava per envant, passava dins Son Gaiard i de Son Gaiard passava partia per envant, anava cap a can Peret, i a can Peret s'ajuntava amb so camí Vell que pujava aquest camí vell que hi havia cap a... cap a Palma diríem, cap a Valldemossa que passava per Son Marroig i que era sa carretera principalment per dins es camí.

OBSERVACIONS

Diversos trams del camí han estat substituïts per la carretera Ma-10.

Alguns trams formen part de la Ruta de Pedra en Sec GR-221.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 16**Nom:** camí de ferradura de Bunyola a Orient**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Bunyola**Inici:** Bunyola**Final:** Orient**Longitud:** 8.343 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE QUINTA)**

La única salida que tiene este valle [Honor] hacia los llanos de Palma es por el camino de caballerías llamado de Orient, que pasando por las mismas casas de Onó [Honor] sale a la villa de Buñola [Bunyola]. Este camino va por una garganta estrecha que forman las montañas del Puig den Revella [puig d'en Revellar] nº 49, el Puig llamado el Peñal des vens de son Creus nº 57 [puig des Vent], y el Puig de Barcelona, donde está el predio de este nombre, todos por su derecha; y por su izquierda las alturas nombrada el Peñal de Onó [penyal d'Honor] nº 58, el Peñal de las comunas de Buñola [penyal de la comuna de Bunyola] nº 59 y el Puig del Castellet de Buñola [es Castellet] nº 47. [...]

El valle de Orient se comunica con el de Onó [Honor] por el camino llamado de Orient. Para ir desde Onó [Honor] a Orient se pasa la garganta que forma por la izquierda Sa Serra [Serra d'Alfàbia], y por la derecha el Puig del Raitg [puig d'en Reig] de Son Perot nº 51, y se llega al predio de son Perot, que es el primero del valle de Orient.

PLÀNOL DEL RM-1793: III**CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ**

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 47 (camí d'Orient).

OBSERVACIONS

Diversos trams del camí han estat substituïts per la carretera Ma-2100.

Forma part de la variant D de la Ruta de Pedra en Sec GR-221 (en projecte).

IDENTIFICACIÓ

Número: 17

Nom: camí de ferradura d'Orient a Santa Maria

LOCALITZACIÓ

Municipi: Bunyola, Santa Maria

Inici: Orient

Final: Son Torrella

Longitud: 8.325 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE QUINTA)

Este valle de Orient tiene algunas comunicaciones con los llanos de Santa Maria, con los terrenos de Alaró, con los de la posesión de Solleric, y con los de Lluc, de que se va a hacer mención.

Por la parte de mediodía, tiene una salida a los llanos de la villa de Santa Maria, por una garganta que está frente al predio de son Perot, y que dando principio en el de son Freus [es Freu], sale al llano en el nombrado son Pou.

Esta salida es por un mal camino de herradura que va por la estrecha garganta que forman las alturas de su izquierda llamada las comunas de Orient [comuna d'Orient] nº 53, y por las de su derecha nombradas las comunas de Buñola [comuna de Bunyola] Nº 52.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 39 (es Freu) i al catàleg de Santa Maria número 1 (Coanegra / Orient / es Freu).

OBSERVACIONS

Forma part de la variant N de la Ruta de Pedra en Sec GR-221 (en projecte).

IDENTIFICACIÓ

Número: 18

Nom: camí d'Orient a Alaró pel pas de s'Escaleta

LOCALITZACIÓ

Municipi: Bunyola, Alaró

Inici: Orient

Final: Alaró

Longitud: 4.437 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE QUINTA)

Otra comunicaci3n de este valle con Alar3, es la llamada la Escaleta [pas de s'Escaleta] n3 60; pero es tan pendiente, tan estrecha, tan dominada de las alturas colaterales, y tan pedregosa, que con destinar a su resguardo doce hombres ser3 imposible el tr3nsito de los enemigos por aquel punto.

PLÀNOL DEL RM-1793

No hi apareix.

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 41 (s'Escaleta) i al catàleg d'Alaró número 3 (pas de s'Escaleta / s'Estret).

OBSERVACIONS

Es tracta d'un camí senyalitzat no inclòs en la ruta de la Pedra en Sec GR-221.

IDENTIFICACIÓ**Número:** 19**Nom:** camí d'Orient a Alaró per Solleric**LOCALITZACIÓ****Municipi:** Bunyola, Alaró**Inici:** Orient**Final:** Alaró**Longitud:** 10.124 m**MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE QUINTA)**

Continuando el camino de Orient hacia el predio de Solleric, y de allí a Alaró, pasa por el Coll llamado el Molino de viento [molí de Vent] nº 62, y llega a la garganta que forman las alturas del Castillo de N^a S^a del Refugio de Alaró [castell d'Alaró] y las Molas de Son Terrasa [mola de Son Terrasa] nº 61. [...]

Será igualmente necesaria la colocación de alguna tropa en la salida que hay desde el predio de Comasema [Coma-sema] hacia el de Solleric, llamado el Barranco [es Barranc], y cuya garganta está formada por el Puig de Mos [puig d'Amors] nº 54, a su izquierda, y por la altura de sa mola de Comasema [mola de Coma-sema] nº 63, a su derecha.

PLÀNOL DEL RM-1793: III**CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ**

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 62 (Orient a Alaró) i al catàleg d'Alaró número 4 (Alaró a Lluc per Solleric) i número 11 (Orient per Solleric).

El tram entre Solleric i Coma-sema s'inclou dins el camí catalogat de Bunyola número 91 (Alaró a Sóller / Barrancons / es Barranc / pas de la Font de la Parra).

OBSERVACIONS

Diversos trams del camí han estat substituïts per la carretera Ma-2100.

Forma part de la variant D de la Ruta de Pedra en Sec GR-221.

IDENTIFICACIÓ

Número: 20

Nom: camí d'Orient a Lluc per Coma-sema

LOCALITZACIÓ

Municipi: Bunyola, Escorca

Inici: Orient

Final: Lluc

Longitud: 20.777 m

MANUSCRIT DEL RM-1793 (PARTE QUINTA)

Últimamente tiene salida el valle de Orient hacia la parte de Lluc por el collado nombrado el Bosque de Comasema [bosc de Coma-sema], formado por las alturas inaccesibles de su izquierda llamada el Puig de sa Franquesa de Comasema [puig de sa Rateta], nº 55, que es continuación de las alturas del norte, dichas Sa Serra [Serra d'Alfàbia], y por las de su derecha nombradas el Puig de Mos [Puig d'Amors] nº 54.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 61 (camí d'Almallutx / camí de Coma-sema).

OBSERVACIONS

-

IDENTIFICACIÓ

Número: 21

Nom: camí de sa Torre de sa Pedrissa

LOCALITZACIÓ

Municipi:	Deià
Inici:	sa Pedrissa
Final:	torre de sa Pedrissa
Longitud:	1.403 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Deià número 3 (torre de sa Pedrissa / sa Pedrissa).

OBSERVACIONS

Segons el plànol, el camí parteix del camí de ferradura de Deià a Valldemossa (15), al nord de la possessió *Padrises* [sa Pedrissa] i arriba a la torre situada damunt el *Singla de Deya* [ingle de Deià].

IDENTIFICACIÓ

Número: 22

Nom: camí de Muleta

LOCALITZACIÓ

Municipi: Sóller

Inici: Can Bleda

Final: Sóller

Longitud: 5.224 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Sóller número 11 (camí de Muleta).

OBSERVACIONS

Segons el plànol, el camí parteix del camí de Deià a Sóller, entre Can Sordo i Can Bleda, i passa per les possessions *Aviñasos* [Muleta de Cas Avinyons], *Can Pexet* [Can Peixet] i *Cal Hereu* [Muleta de Ca s'Hereu]. Es grafien les dues variants per l'est i per l'oest de la penya des Corb.

Aquest camí forma part de la Ruta de la Pedra en Sec GR-221.

IDENTIFICACIÓ

Número: 23

Nom: camí des Verger

LOCALITZACIÓ

Municipi: Bunyola

Inici: Alfàbia

Final: Honor

Longitud: 3.615 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 70 (camí des Verger / camí des Verger a Honor).

OBSERVACIONS

Segons el plànol, el camí discorre per devora el torrent, al costat del qual s'indiquen dos molins d'aigua (*Molinos*), passa pel nord del *puig den Revellar* i connecta amb el camí de Bunyola a Orient a prop del *puig del Raitx* [Reig] de Son Perot.

IDENTIFICACIÓ

Número: 24

Nom: camí del coll de Sóller al camí d'Orient a Lluc per Coma-sema

LOCALITZACIÓ

Municipi:	Bunyola, Sóller, Escorca
Inici:	coll de Sóller
Final:	camí d'Orient a Lluc per Coma-sema
Longitud:	14.145 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 69 (carretera d'Alfàbia) i número 91 (Alaró a Sóller / Barrancons / es Barranc / pas de la Font de la Parra), al catàleg de Sóller número 108 (camí de s'Arrom als Cornadors) i al catàleg d'Escorca número 85 (camí de Lofra a s'Arrom).

OBSERVACIONS

Segons el plànol, el camí comença al coll de Sóller, passa per les cases de la *Serra de Afàbia* [Alfàbia] i pel sud de les cases de *Sarron* [s'Arrom]. El plànol s'interromp abans de connectar amb el camí d'Orient a Lluc per Coma-sema (20).

IDENTIFICACIÓ

Número: 25

Nom: camí de Bunyola a Valldemossa

LOCALITZACIÓ

Municipi: Bunyola, Valldemossa

Inici: Bunyola

Final: Valldemossa

Longitud: 10.670 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 33 (camí de Valldemosa) i al catàleg de Valldemossa número 15 (camí de Bunyola / Pastoritx / Raixa).

OBSERVACIONS

El camí discorre per les possessions *Alcaria Blanca* [s'Alqueria Blanca], *Biniatzar*, *Raxa* [Raixa], *Raxate* [Raixeta] i *Pastorix* [Pastoritx]. Poc després d'aquesta darrera possessió el plànol s'interromp.

IDENTIFICACIÓ

Número: 26

Nom: camí d'Orient a Alaró pel castell

LOCALITZACIÓ

Municipi: Bunyola, Alaró

Inici: Orient

Final: Alaró

Longitud: 8.740 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: III

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Bunyola número 44 (Orient al castell d'Alaró) i al catàleg d'Alaró número 34 (camí des Castell-carretera), número 35 (camí des Castell) i número 36 (Alaró a Orient pel castell).

OBSERVACIONS

El camí forma part de la Ruta de Pedra en Sec GR-221.

IDENTIFICACIÓ

Número: 27

Nom: *camino de la Leña* [camí de na Beiana]

LOCALITZACIÓ

Municipi: Calvià

Inici: *camino alto de Bendinat* [camí dels Reis]

Final: camí de carro de Calvià a Palma pel coll des Tords (4)

Longitud: 4.066 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: IV

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

El camí apareix al catàleg de Calvià número 44 (camí Vell de Calvià a Palma per la coma des Mal Pas).

OBSERVACIONS

Segons el plànol, el camí parteix de prop de Can Frau des Collet i puja per les *faldas de la Burguesa*.

IDENTIFICACIÓ

Número: 28

Nom: *camino del Coll de la Creu*

LOCALITZACIÓ

Municipi:	Palma, Calvià
Inici:	hostal, devora la teulera
Final:	camí de carro de Calvià a Palma pel coll des Tords (4)
Longitud:	7.821 m

MANUSCRIT DEL RM-1793

No hi apareix.

PLÀNOL DEL RM-1793: I-IV

CATALOGACIÓ/DOCUMENTACIÓ

Un tram del camí apareix al catàleg de Calvià número 44 (camí Vell de Calvià a Palma per la coma des Mal Pas).

OBSERVACIONS

Segons el *Plano I*, el camí passa per devora *So Suredeta, Sta Eulalia i un Hostal*.

Un tram del camí ha estat substituït per la carretera Ma-1043.

CONCLUSIONS

Amb el present treball s'ha millorat el coneixement de la xarxa principal dels camins de muntanya d'una part de la Serra —declarada patrimoni de la humanitat— en una època concreta, a final del segle XVIII. S'ha fet a partir d'una font que no havia estat analitzada fins ara, el document manuscrit que hem anomenat *Reconeixement militar de 1793-1800* i els plànols que s'han conservat —originals o còpies— que formaven part del mateix conjunt.

S'ha relacionat per primera vegada el manuscrit conservat a l'AIMB amb els plànols conservats al CEGET i que són consultables en línia a la BVD.

El manuscrit RM-1793 i els plànols formaven un sol conjunt que, en algun moment, es va desmembrar. Aquest fet provocà la pèrdua del *Plano II*, que cartografia la zona situada entre Palma i s'Arenal. Es conserven els originals del *Plano I*, erròniament atribuït al capità Harmois, i del *Plano IV*. El *Plano III* es conserva parcialment gràcies a la còpia que en va fer el capità Harmois l'any 1826.

Aquests mapes suposen una interessant font d'informació per conèixer la xarxa principal de camins d'una part de la Serra degut al seu nivell de detall i la seva escala. Els mapes umplen parcialment el buit cartogràfic existent entre el *Mapa de la Ysla de Mallorca* del cardenal Despuig de 1784 i el *Mapa Militar de España* de 1914.

Els plànols ens permeten seguir els traçats de la xarxa principal de camins de la Serra en una època en la qual encara no s'havia començat a desenvolupar la xarxa de carreteres que provocaria la desaparició d'una part d'aquests camins.

S'han elaborat fitxes de 28 camins i les seves variants, 17 dels quals són descrits en el document manuscrit i 11 apareixen cartografiats als plànols, però no són mencionats en el document.

S'han elaborat dos mapes que recullen els camins de la Serra referenciats en el RM-1793, i s'hi indica el número identificatiu dels camins per als quals s'han elaborat fitxes.

La major part dels camins es troben inclosos en els catàlegs de camins que han estat elaborats pel Consell de Mallorca i el corresponent a l'Ajuntament de Calvià. Així i tot, el present treball ha permès reconèixer alguns camins que formaven part de la xarxa principal de camins de la Serra i que avui han caigut en l'oblit. Es destaquen els següents:

- El camí de Calvià a Andratx per Son Vic i sa Cova.
- El camí que comunica ses Barraques i Torà amb Santa Ponça i amb Peguera.
- El camí des Capdellà a Puigpunyent per Son Martí.
- El camí de Biniforani Vell a s'Hostalet.

- El camí de Valldemossa a Deià per Son Rutlan.

Per a aquests camins, s'ha aportat nova documentació o informació que ha pogut ser obtinguda.

El RM-1793 té l'interès afegit d'aportar nombrosos topònims antics que els militars obtingueren de coneixedors locals i que avui han desaparegut. N'és un exemple el puig des Paller, avui denominat *serra de Biniorella*.

En definitiva, es considera que el RM-1793 mereix ser conegut i que la informació continguda en aquest treball pot ser emprada en el futur per millorar el contingut dels catàlegs de camins públics que puguin elaborar els ajuntaments inclosos en la serra de Tramuntana o també per incloure algun camí dels que s'han analitzat en el disseny de futures rutes de senderisme, si escau.

Finalment es creu que donar a conèixer l'existència dels dos plànols perduts, el *Plano núm. II* i el *Plano núm. III*, pot contribuir a fer que algun investigador algun dia els localitzi i els identifiqui, ja sigui per Internet o en una llibreria de vell. Aquesta és almanco l'esperança de l'autor.

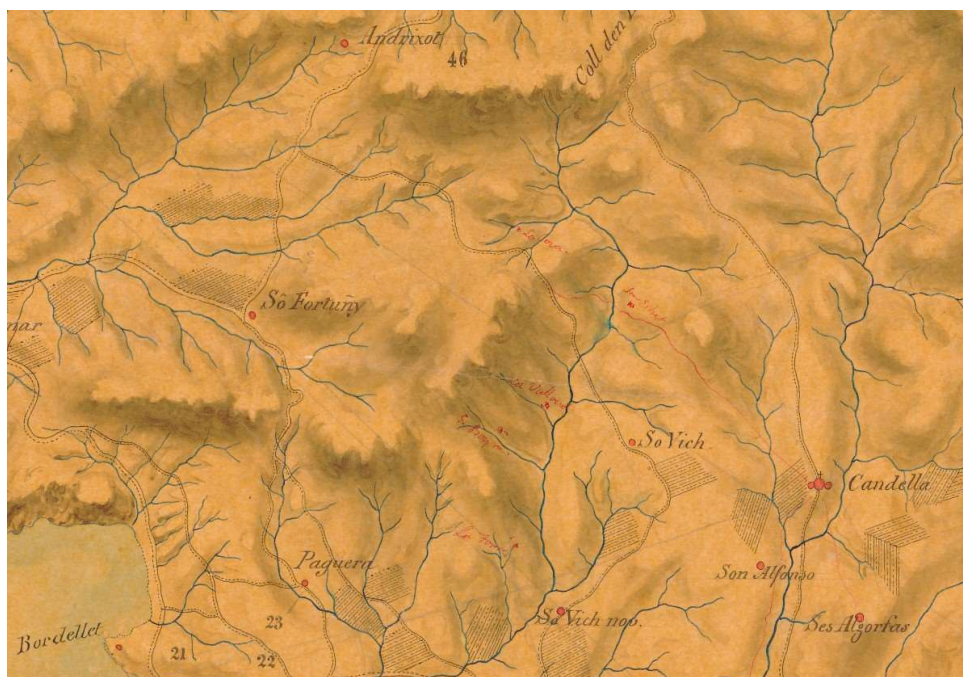
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aparicio Pasqual, Àngel (2015). «Torre de cala Manacor». *IV Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. P. 145-157.
- Arxiduc Lluís Salvador (1991 [1884]). *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca* (part especial). Tom VIII.
- Azan, Paul (1907). «Récits d'Afrique: la Légion étrangère en Espagne, 1835-1839». Editor H. Charles-Lavauzelle. París.
- D. A. Archivo de planos del Servicio Geográfico del Ejército. Catálogo de Mapas. Islas Baleares. Siglos XVII a XIX. Abril de 1972. P. 31.
- D. A. (1993). *Catàleg dels antics camins de la Serra de Tramuntana*. Fodesma. Consell Insular de Mallorca.
- D. A. (2011). *En defensa dels camins públics. Els drets de les entitats locals i ciutadanes*. Consell de Mallorca.
- D. A. (2015). Pla Especial d'Ordenació i de Protecció de la Ruta de Pedra en Sec (PERPS). Consell de Mallorca.
- D. A. (2019). Modificació núm. 1 del Pla Especial d'Ordenació i de Protecció de la Ruta de Pedra en Sec. Consell de Mallorca.
- Espino López, Antonio (2007). «Guerra i defensa en temps de penúria: el cas de Mallorca durant el regnat de Carles II. Algunes notes aproximatives». *Pedralbes*, 27, p. 261-292.
- Ginard Bujosa, Antoni (2013). «Previsiones de guerra y un primer mapa de Mallorca (1594)». *Espacios insulares y de frontera, una visión geográfica*. Palma (Mallorca). Universitat de les Illes Balears.
- Ginard Bujosa, Antoni i Ramis Puig-gròs, Andreu (2019). «Mallorca, 1579. Mapes, vistes i topònims». *XXIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia, Algaida*. P. 130-169.
- Gorrias i Duran, Antoni (2010). «Els camins públics de Calvià». *II Jornades d'Estudis Locals de Calvià*. P. 129-144.
- Grimalt Vigo, Francesc (2001). *Els camins de Calvià*. Ajuntament de Calvià.
- Lloret Piñol, Marc (2001). «La defensa de la isla de Mallorca en un informe del ingeniero militar Miguel Gerz, 1774». *Biblio 3W Revista Bibliogràfica de Geografia i Ciències Socials*. Universitat de Barcelona, vol. VI, núm. 323. 12/11/2001.
- Rosselló Lliteras, Joan (2000). *Els pergamins de la Cartoixa de Valldemossa*.
- Rosselló Vaquer, Ramon (1977). «Visita de D. Lluís Vich, virrei de Mallorca, a les torres, homes d'armes i material de defensa de Mallorca (1585)» a: *Fontes Rerum Balearium*, tom I, p. 305-322.

Webs

- <https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/es/inicio/inicio.do>
- <https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2016/09/26/ayuntamiento-propone-recuperar-publico-caminos-3563201.html>

ANNEX D'IMATGES

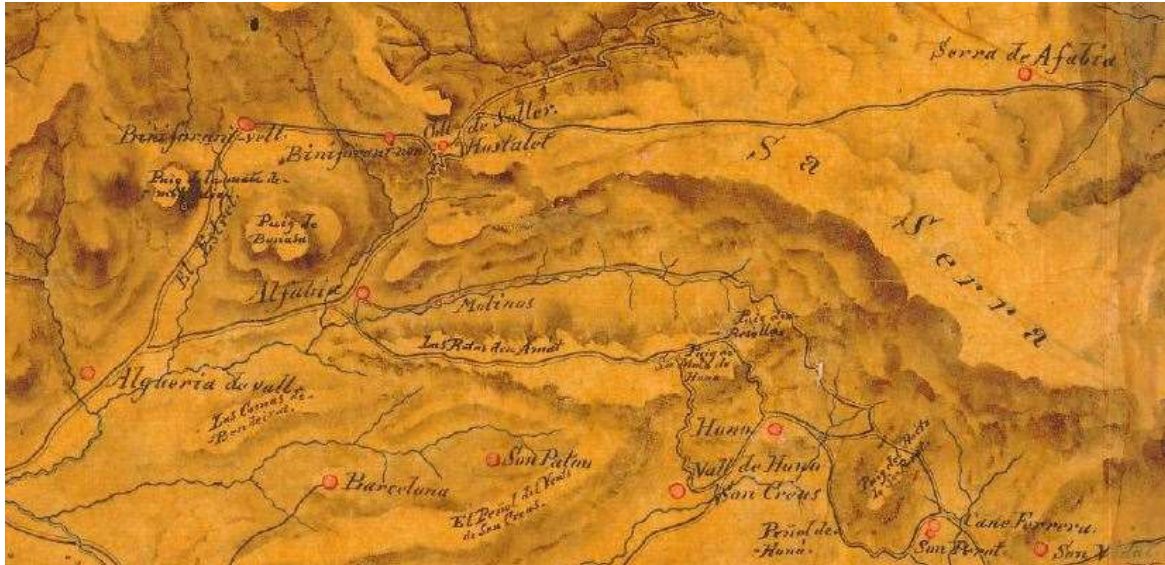
[Plano núm. I] Plano de Parte de la Ysla de Mallorca (detall). Zona Son Fortuny-es Capdellà

Font: CEGET / Biblioteca Virtual de Defensa. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-31

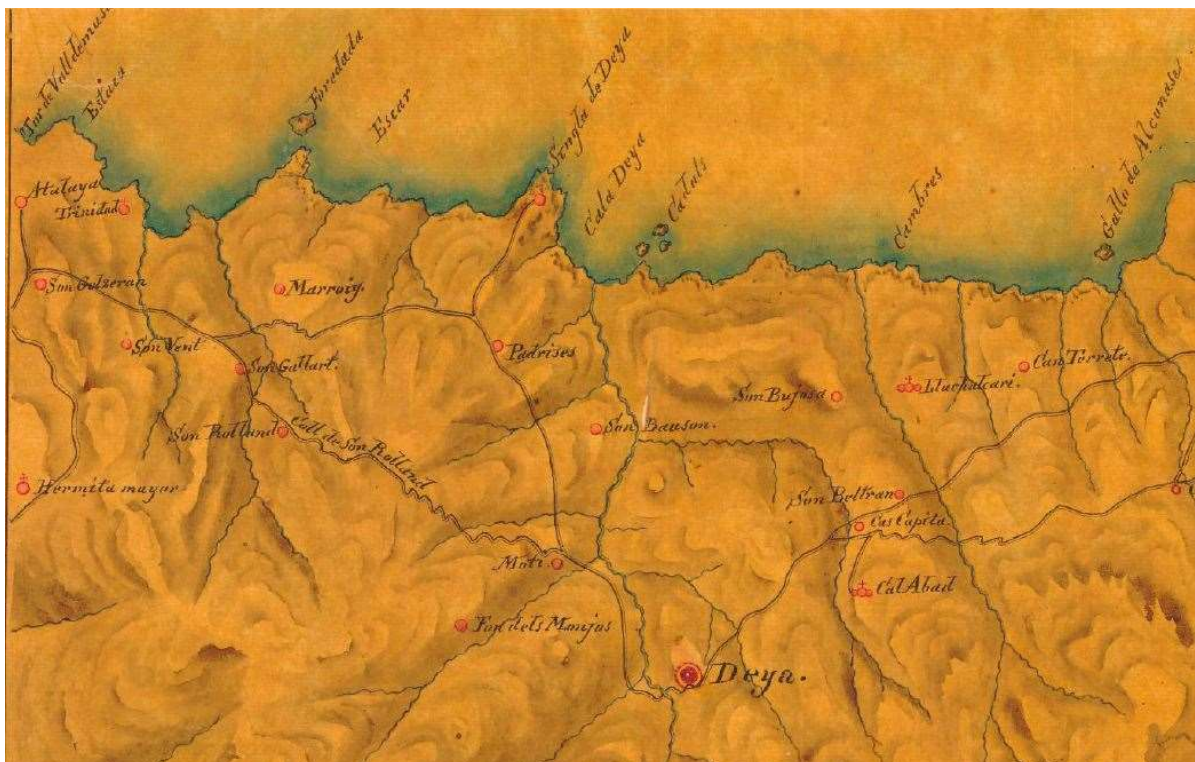
[Plano núm. I] Plano de Parte de la Ysla de Mallorca (detall). Zona Torà-ses Barraques

Font: CEGET / Biblioteca Virtual de Defensa. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-31

[Plano núm. III] Ile Majorique (detall). Zona Biniforani-Alfàbia-Honor

Font: CEGET / Biblioteca Virtual de Defensa. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-26 (1) a

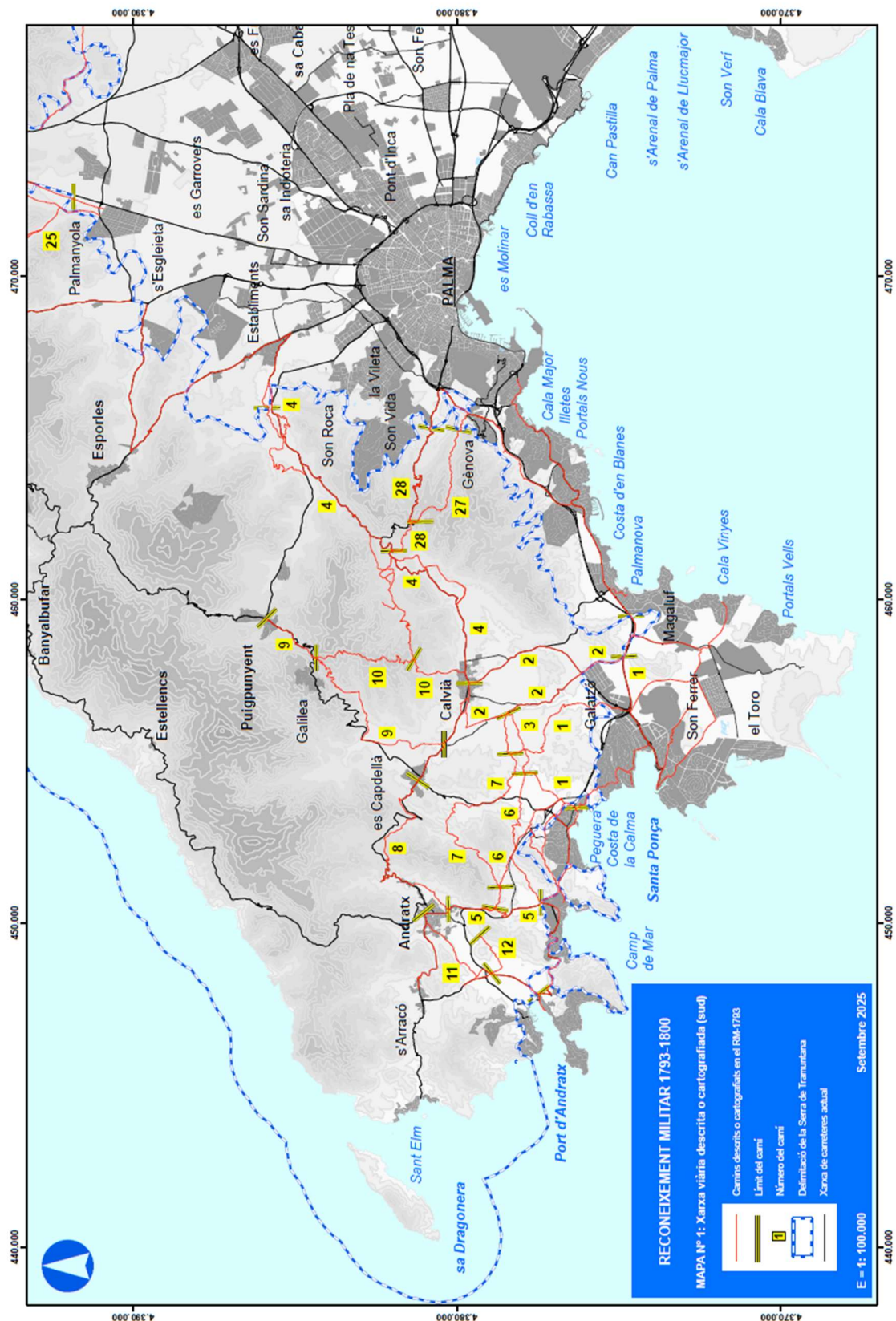

[Plano núm. III] Ile Majorique (detall). Zona Deia

Font: CEGET / Biblioteca Virtual de Defensa. Sign. Ar. G bis-T.3-C.1-26 (1) a

ANNEX CARTOGRÀFIC

Reconeixement militar 1793-1800. Mapa núm. 1: xarxa viària descrita o cartografiada (sud)

Reconeixement militar 1793-1800. Mapa núm. 2: xarxa viària descrita o cartografiada (nord)

